

O BOHATÝCH

Co vede lidi k tomu, že si staví domy, ve kterých nikdy nebudou bydlet, proč všude na světě vypadají skoro stejně a kdo je v zajetí emancipační architektury, řekl ZENu sociální antropolog a lovec prázdných paláců Radan Haluzík.

Text Viola Černodrinská
Foto domů Radan Haluzík
Portrét Ondřej Tylčer

CHUDÝCH

„Když jsem se vrátil ze studia cikánských domů v Rumunsku, které jsou ze všech staveb nejvýraznější, tak mi to v Praze přišlo hrozně nudné.”

Karel Čapek řekl, že člověk musí jet daleko, hrozně daleko, aby se dostal co nejbliž k domovu. V době globalizace to platí snad víc než kdy jindy. Domov může mít podobu skutečného místa, kam se pravidelně vracíme, nebo je s námi všude a není závislý na konkrétní adrese. Může být trvalý, přechodný, zcela vysněný. Může odrážet přání, kam chceme patřit, i když žijeme tisíce mil daleko.

Sociální antropolog Radan Haluzík jezdí po celém světě, aby zkoumal lidské domovy. Pečlivě studuje jejich vnější i vnitřní znaky, fasády, půdorysy, členění pokojů i jejich obyvatele. Zajímají ho domy hrdě se tyčící k nebi patry i výraznými fasádami, které mohou být pro mnohé za hranici vkusu, a něco v nich téměř vždy chybí. Neteče voda, nefunguje elektřina, dlouhá léta v nich nikdo nebydlí. Mohutné železobetonové konstrukce sice sem tam pokrývají tradiční prvky jednotlivých zemí a regionů, přesto jsou si tyhle novodobé paláce, vznikající všude po světě, nápadně podobné. Staví je totiž „bohatí chudí“, jak je Radan Haluzík nazývá.

Než začal studovat domy, působil tento biolog a sociální antropolog jako válečný reportér a později výzkumník v bývalé Jugoslávii a na Balkáně. Díky získaným zkušenostem pak obhájil doktorský titul na University College London. Letos na podzim mu vychází kniha Proč jdou chlapi do války s podtitulem Emoce, drama a politická estetika u počátku etnických konfliktů v bývalé Jugoslávii a na Kavkaze.

Dnes, po letech soustředěného výzkumu, své domy pozná i ze satelitních snímků. „V destinacích, kde jsem se pohyboval, v Kosovu nebo na Kavkaze, mi začalo být divné, že to jsou tak chudé země, přitom tam vrcholí stavební horečka. Lidé si stavěli mnohametrové baráky a navzájem si je při tehdy probíhajících konfliktech mezi sebou bořili. Postkomunistické války se odehrávaly nejen na úrovni destrukce lidských těl, ale i na úrovni destrukce domů, ba dokonce celých měst. Takhle to dopadlo například s městečky Vukovar ve Slavonii nebo Stolac v Bosně a Hercegovině,“ říká zapáleně Radan. Právě konflikt promítající se přímo na domech jej přiměl začít mapovat jejich sociální a politický příběh. „Cítil jsem, že domy jsou extrémně zajímavé, že jsou v nich ukryty příběhy celých zemí, viděl jsem, že se kolem nich točí ekonomika, politika a celé rodiny.“

Nikdy nedostavěné paláce

Výrazný dojem na něj udělalo předválečné Čechensko. „V letech, kdy se rozpadal Sovětský svaz, jsem se setkal s lidmi, kteří dělali obrovské bankovní podvody. Neexistující peníze putovaly z jedné banky do druhé, pak si je vybrali v hotovosti, aby je později utratili za extrémně drahá auta. Třeba za nejnovější typ mercedesu za 120 tisíc dolarů, kterým si to pak maširovali po křivolakých horských cestách.“ Radan tak nejprve začal zkoumat auta. „Neřídím, autům vůbec nerozumím a v momentě, kdy se ostatní začnou bavit o tom, kolik má jaké auto koní a jaký má motor, začíná-

Sociální antropolog Radan Haluzík zkoumá lidské domovy. Zaměřuje se hlavně na investory, kteří, ač vytrženi ze svých kořenů, staví ve svých rodištích, v nichž už nikdy nebudou žít.

LIDÉ SI UDĚLAJÍ SKELET MODERNÍ ŽELEZOBETONOVÉ STAVBY A NA NĚJ NAPLÁCAJÍ SVÉ TRADICE

Moldavská žena před novostavbou. „U nás v ulici tomu říkáme Titanik! Hned tady za rohem staví druhý.“

nám se nudit,“ směje se. „Vlastně to nebyl úplně dobrý nápad. Při jedné exkluzivní jízdě, kdy jsem si jako antropolog měl dělat poznámky a celé to natáčet, jsem dokonce usnul,“ přiznává. Nicméně ukázalo se, že stejní lidé, kteří vlastní taková auta, mají mnohdy i drahé domy. „Zatímco ostatní Čečenci žili v malých domcích, bohatí vytvářeli stavby o rozloze třeba i přes tisíc metrů čtverečních. A nikdy je nedostavěli. Jednak přišla válka, ale většina z nich díky náhlému obrovskému finančnímu příjmu nedokázala žít normálně. Dneska už jsou buď mrtví, nebo ve vězení.“

V čečenské vesnici to však neskončilo, Radan se rozhodl zmapovat fenomén těchto obydlí v celosvětovém měřítku. Doteď kvůli nim procestoval Indonésii, Srí Lanku, Afghánistán, Kavkaz, Moldávii, Rumunsko, Srbsko, Černou Horu, Kosovo, Albánii, Bosnu a Hercegovinu a Chorvatsko. Čeká jej ještě Libanon, rovníková Afrika, Ghana, Nigérie a Guatemala. A ani tam neskončí, na všech těchto místech si totiž jen potvrzuje fascinující vzorec. „Kdybych vám tu ukázal snímky zbohatlických domů z Nigérie, Afghánistánu, Bolívie a Kosova, připadaly by vám všechny stejné, přestože majitelé domů se často snaží na stavby umístit prvky lidové architektury nebo šlechtické architektury vy-

Oranžový dům stojí v Indonésii, pod ním dům ze Srbska. Na podobných snímcích Haluzík ilustruje vzorec, s nímž stavitelé pracují: něco z tradic folkloru a spousta betonu.

Nová silnice, nová architektura. Z Haluzíkovy cesty po Rumunsku.

cházející z lokality. Nakonec ale udělají skelet moderní železobetonové stavby a na něj naplácají ty tradice. Je to tedy podobný scénář s podobným výsledkem,“ říká Radan Haluzík. Podle něj by jen skutečný odborník na stavební technologie dokázal vystopovat, odkud takový „tradiční“ dům je.

Kdyby něco

Inspirací pro mnohé stavitele je podle Radana Haluzíka touha mít dům jako v Německu, v Americe. „Západní modernita jde konkrétně v Asii často přes Dubaj, kde se spousta lidí pohybuje při cestách za prací. Právě Emiráty otevřely kvůli extrémním penězům a extrémní snaze se vyrovnat západnímu světu Pandořinu skříňku téhle zběsilé nápodoby. Druhá inspirační větev jsou tradice a snaha oba nespojitelné světy, lokální a globální, tradiční a moderní, spojit. Ti lidé staví podobné domy často právě kvůli tomu, aby se s tím nějakým způsobem vyrovnali, chtějí být moderní jako na Západě, a zároveň si chtějí uchovat tradice. V některých specifických oblastech chtějí být dokonce tradičnější než jejich rodiče. Fasády zdobí různými ornamenty, ale uvnitř jsou garáže s luxusními auty, německé kuchyně, drahé koupelny, stera a plazmové televize.“

Domy jsou určené na reprezentaci před ostatními příbuznými, lidmi ze sousedního regionu i etnika. Tamní rodiny tráví daleko větší čas společenským setkáváním. Když už někoho jednou pozvete, musíte ho

přijmout. Příbuzní navíc mnohdy chodí bez ohlášení, stejně tak sousedi. „Neustále se courají jedni nebo druhí, a tak je vhodné mít jednu neformální přijímací místnost, druhou větší formální a pak jednu obrovskou, která bude sloužit na svatby, křtiny, slavnosti obřizky a podobně,“ vysvětluje Radan. Když je člověk významnou osobou, jsou návštěvy v jeho domě častější, třeba regionální politik musí být na návštěvu připravený pořád. „Takhle jsem zcela bez ohlášení zaklepal na dveře srílanského předsedy vlády. V prvním patře určeném pro přijímání návštěv měl hned vedle opravdové domácnosti kanceláře neformální přijímací kout s křesílky, velký hodovní sál s obrovským stolem a po straně volnou řadu židlí, kde mohly návštěvy čekat. Po přijetí se mě zeptal, jestli už jsem obědval, já nesměle odpověděl, že ne, a už jsem seděl u hodovního stolu, před sebou bohaté kari, které bylo připravené, kdyby někdo přišel.“

Mezi všemi přijímacími halami a obývacími pokoji je nedostatek prostoru pro osobní potřeby, hobby, soukromí, minimálně z pohledu západní společnosti. Děti nemají stoly a počítače, většinou se v patnáctipokojovém bytě učí u kuchyňského stolu. Nemají přehrávač, plakáty na stěnách, bubny, akvária či jakékoli jiné maličkosti, které definují pokoj teenagera. Způsob západní individualizace a dospívání je mnoho, ale všechny se dějí za dveřmi jejich pokojů. Tam jsou jen malé ložnice nebo ložnice udělané jako obývací. A pak další obývací.

Sám sobě projektantem

Návrhy domů, které Radan Haluzík studuje, vznikly v mnoha případech na koleni, tedy bez účasti odborníků. V regionech často nejsou kvalitní architekti ani spolehlivé stavební firmy, lidé zároveň ani nevědí, co od obou očekávat. Na každé stavbě by se měla podílet celá síť lidí, ne jen stavebník. A mělo by existovat stavební řízení. „Zaplatť pámbůh, že v Česku máme komplikovanou stavební řízení, do kterých mohou vstupovat sousedi a nevládní organizace. Tam domy vznikají bez dohledu státu. Samospráva vytyčí třeba uliční čáry, ale už nezavede elektřinu nebo vodu, nemluvě o příjezdových cestách,“ říká Radan Haluzík.

Domy tak zůstávají často nedostavěné. V tamních podmínkách tvoří hrubá stavba, tedy dům, střecha, stěny, okna, dveře a zavedená elektřina asi 30 procent nákladů, u nás je to ještě méně. „Vezměte si kuchyni, je tam elektřina, studená i teplá voda, odpad. Voda musí odněkud přitéct a někam odtékat, tyhle věci jsou drahé. A stavitelé je právě často podcení. Mnohým se nechce věřit, že by to bylo tak složité, do svých domů se nastěhují předčasně a pak už se to těžko dohání,“ vypočítává.

Stávím, tedy jsem

Radan Haluzík stavby, jimiž se stavitelé snaží o změnu společenského statusu, označuje jako emancipační architekturu. Díky ní mohou světu ukázat, že jsou „také moderní lidé“. Dost často jsou to opomíjené komunity, horští indiáni v Bolívii a Guatemala, cikáni, lidé z hor na západním Balkáně. „Ještě před čtyřiceti lety vypadali jako z etnografického filmu, dnes jezdí v luxusních autech.“ Problém nastává ve chvíli, kdy je na emancipaci potřeba vydělávat v cizině. „Třeba v případě člověka, který šel za prací do Německa, hrozně se tam sedřel, vydělal na pozemek, ale mezitím se jejich cena tak zvedla, že pánovi vystačily peníze jen na malý pozemek a garsonku,“ vzpomíná Radan Haluzík. „Řekl svým synům, že už je starý, že už nemůže a ať jdou teď do Německa vydělávat oni. Kluci nešli. Tak teď mají jen ten malý pozemek a garsonku. Rodina se rozpadla, protože neměla středobod.“

Také mohou zkusit něco ilegálního, faktem ale je, že oba přístupy přeruší kořeny, buď ty, které lidé mají v místě, nebo ty, které je drží ve slušné společnosti. Aby se tedy lidé z těchto oblastí emancipovali, musejí odejít za nějaký horizont, častěji našťestí za ten geografický než kriminální. Pak postaví dům někde v horách, a ten zůstane prázdný. Kvůli tomu se po světě množí celé kolonie prázdných domů v původních zemích lidí, kteří pracují a žijí s nízkým společenským statusem v některé ze západních společností.

Pokud by uklízečka v Německu ukázala zaměstnavateli fotku svého paláce, nahlížel by na ni trochu od-

PROŠLI JSME POP-ARTEM, KONCEPTUÁLNÍM UMĚNÍM, VŠEMI DALŠÍMI SMĚRY, DEFINICE KÝČE SE NÁM ÚPLNĚ ROZPADLA POD RUKAMA.

lišně. Se stavbou takového domu se pojí i přání změny společenského statusu. „Bohatí chudí“ pracují hodiny v zahraničí bez jediného dne volna, v době dovolené přijíždějí stavět na místo, odkud pocházejí. Dům je tam pak místo nich. Kluk, na kterého už si nikdo nevzpomíná, protože odešel ve čtrnácti letech s tátou, je ve vesnici víc přítomen, než kdyby tam skutečně žil. Má totiž u cesty obrovský čtyřpatrový dům a všichni říkají: „Ahmed tu není, ale má tu rozestavěný dům, až ho dostaví, určitě se vrátí.“ Jenže on se nikdy nevrátí.

Co bude s takovými domy? Co bude s těmi lidmi? Nejsou to příběhy jednoho nebo dvou domů, ale celých krajin. Západní Balkán je takovými stavbami pokrytý od nížin po nejvyšší horská místa. Pokud by se majitelé domů vrátili, těžko zapadnou mezi původní obyvatele. Mají nejen západní auta a oblečení, ale i odlišné nároky.

V létě místa setkání rodin, v zimě opuštěná města duchů, takové jsou stavby, které tvoří celá města. Radan je nepokládá za bizarní kuriozitu, ale za důležitý transformační moment. „Prošli jsme pop-artem, konceptuálním uměním, definice kýče se nám rozpadla pod rukama. Když jsem se vrátil ze studia cikánských domů v Rumunsku, které jsou nejvýraznější, přišlo mi to tu hrozně nudné. Centrum Prahy je dobré, ale co moderní bytovky? To, co dnes vzniká, není žádný zázrak, a to vůbec nemluvíme o estetice pozdního socialismu. Proto mám radost, když se někdo rozhodne projevit se sám za sebe.“

„Emancipační architektura vzniká v momentě, kdy si donedávna slabí a opomíjené staví domy vyjadřující jejich ambice, ale i touhy a sny,“ říká Radan Haluzík. (Romský dům v Moldávii)